Трудове право; право соціального забезпечення

УДК 349.2

Калімбет Ігор Леонідович
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Одеський державний аграрний університет
Kalimbet Ihor
Candidate of Legal Sciences,
Lecturer of the Department of Social Sciences and Humanities
Odesa State Agrarian University
ORCID: 0000-0001-6815-8793

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ
INSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STATE CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION IN UKRAINE: NATIONAL AND INTERNATIONAL DIMENSIONS

Анотація. *Вступ. Забезпечення ефективного державного контролю за додержанням законодавства про працю набуває особливої актуальності в умовах реформування публічного управління та євроінтеграційних процесів в Україні. Посилення гарантій трудових прав потребує удосконалення інституційних і правових механізмів інспекційної діяльності.*

Мета. Метою статті є комплексний аналіз інституційно-правових засад здійснення державного нагляду у сфері праці з урахуванням міжнародних стандартів МОП та визначення напрямів удосконалення національної системи контролю.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі норм Кодексу законів про працю України, Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», підзаконних актів Кабінету Міністрів України, положень про Державну службу України з питань праці, а також Конвенцій та Рекомендацій МОП №81 і №129. Використано формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний методи.

Результати. Визначено роль інспекції праці як ключового елемента механізму забезпечення трудових прав. Встановлено фрагментарність нормативного регулювання та необхідність чіткого розмежування повноважень між Держпрацею та органами місцевого самоврядування. Обґрунтовано доцільність переходу до превентивної та ризикоорієнтованої моделі інспектування із використанням цифрових інструментів.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути спрямовані на кодифікацію законодавства у сфері трудового контролю, гармонізацію з правом ЄС та посилення інституційної спроможності органів державного нагляду.

Ключові слова: *трудове право, інспекція праці, державний нагляд, охорона праці, законодавство про працю, МОП, Держпраці, органи місцевого самоврядування.*

Summary. *Introduction. Ensuring effective state control over compliance with labour legislation has become particularly relevant in the context of public administration reform and European integration processes in Ukraine. Strengthening guarantees of labour rights requires improvement of the institutional and legal mechanisms of labour inspection activities.*

Purpose. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the institutional and legal foundations of state supervision in the field of

labour, taking into account international ILO standards, and to determine directions for improving the national control system.

Materials and Methods. The research is based on the analysis of the provisions of the Labour Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity," subordinate acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Regulation on the State Labour Service of Ukraine, as well as ILO Conventions and Recommendations No. 81 and No. 129. The study applies formal-legal, comparative-legal, and systemic-structural methods.

Results. The role of labour inspection as a key element in the mechanism for ensuring labour rights has been determined. The study reveals the fragmented nature of the regulatory framework and the need for a clear delineation of powers between the State Labour Service and local self-government bodies. The expediency of transitioning to a preventive and risk-based inspection model using digital tools is substantiated.

Prospects. Further research should focus on the codification of labour control legislation, harmonization with EU law, and strengthening the institutional capacity of state supervisory authorities.

Key words: *labour law, labour inspection, state supervision, occupational safety, labour legislation, ILO, State Labour Service, local self-government bodies.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, реформуванням системи публічного управління та активними євроінтеграційними процесами. У цих умовах особливої ваги набуває питання забезпечення належного рівня захисту трудових прав громадян, що є однією з ключових ознак соціальної та правової держави. Ефективний державний нагляд за додержанням законодавства про працю

виступає необхідним інструментом реалізації конституційних гарантій права на працю, безпечні та належні умови праці, своєчасну оплату праці та соціальний захист.

Водночас практика функціонування системи державного контролю у сфері праці свідчить про наявність численних проблем інституційного та нормативного характеру. Часті зміни законодавства, фрагментарність правового регулювання, обмеженість повноважень інспекторів праці, недостатня координація між суб'єктами нагляду та вплив економічних факторів на контрольні процедури знижують ефективність механізму забезпечення трудових гарантій.

Додаткового значення проблема набуває в контексті імплементації міжнародних стандартів, насамперед Конвенцій та Рекомендацій Міжнародної організації праці, а також адаптації національного законодавства до норм права Європейського Союзу. Відповідність системи державного нагляду міжнародним вимогам є не лише юридичним зобов'язанням України, а й передумовою формування сучасної моделі партнерських трудових відносин.

Таким чином, постає необхідність комплексного дослідження інституційно-правових засад державного контролю за додержанням законодавства про працю з метою виявлення існуючих прогалин, визначення системних проблем та обґрунтування напрямів їх вирішення в умовах реформування трудового законодавства та європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державного нагляду за додержанням законодавства про працю в Україні є предметом активного наукового осмислення та правозастосовної практики, що зумовлено реформуванням контрольних інституцій і євроінтеграційними процесами. Теоретико-правові аспекти ролі державного контролю у забезпеченні трудових прав опосередковано

розкрито у працях з господарського права та публічного управління [1]. Водночас міжнародну основу становлять Конвенція МОП №81 та Рекомендація №81, які визначають принципи незалежності, професійності й превентивності інспекції праці [2; 3], а також Конвенція МОП №129 щодо аграрного сектору.

В українській доктрині окремі аспекти інспекційної діяльності досліджено С. В. Шевчуком [8], питання інформаційного забезпечення та цифровізації контролю — О. Ю. Ковальчуком [9], а проблеми трансформації повноважень інспекторів — О. А. Мірошниченком [10]. Нормативне підґрунтя системи визначають Закон №877-V із ризикоорієнтованим підходом [4], постанова КМУ №823 [5], положення КЗпП України [6], а також Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7]. Додатковий аналітичний матеріал містять звіти Держпраці [12].

Попри наявні напрацювання, залишаються невирішеними питання кодифікації правового регулювання та процедурних гарантій [4; 5; 6], належної міжвідомчої координації [7; 8], а також розроблення критеріїв оцінки ефективності ризикоорієнтованого та превентивного нагляду в контексті стандартів ЄС і МОП [2; 3; 9; 10]. Це зумовлює потребу подальшого комплексного дослідження інституційних і правових засад державного контролю у сфері праці.

Метою дослідження є комплексний науково-правовий аналіз інституційно-правових засад здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю в Україні з урахуванням міжнародних стандартів МОП та вимог права ЄС, а також обґрунтування напрямів удосконалення національної системи інспекційної діяльності в умовах реформування публічного управління.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України у сфері державного нагляду за додержанням

законодавства про працю, міжнародні акти МОП, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників.

У процесі дослідження застосовано формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний методи, а також методи аналізу, синтезу та логічного узагальнення для обґрунтування висновків.

Виклад основного матеріалу. Функціонування інспекції праці у демократичних державах розглядається як системоутворюючий елемент механізму реалізації норм трудового законодавства та забезпечення трудових прав громадян [1]. Інспекція праці виконує не лише контрольну функцію, спрямовану на виявлення та припинення порушень, а й здійснює превентивну, консультативну та просвітницьку діяльність, формуючи належний рівень правової культури у сфері праці. Інституційні засади організації інспекції праці закріплено у міжнародно-правових актах, передусім у конвенціях та рекомендаціях Міжнародної організації праці, які стали концептуальною основою формування національних моделей державного нагляду у сфері трудових відносин [2].

Конвенції МОП №81 про інспекцію праці в промисловості і торгівлі (1947 р.) та №129 про інспекцію праці в сільському господарстві (1969 р.), а також відповідні рекомендації визначають базові стандарти організації інспекційної діяльності, акцентуючи на необхідності взаємодії інспекційних органів із соціальними партнерами — роботодавцями та працівниками [3]. Зокрема, у п. 7 Рекомендації №81 підкреслюється доцільність використання інформаційно-просвітницьких заходів (лекцій, публікацій, аудіовізуальних матеріалів) з метою поширення знань про вимоги трудового законодавства, правила охорони праці та запобігання виробничому травматизму. Такий підхід свідчить про розуміння інспекції праці не лише як інструмента примусу, а й як механізму формування культури законності у сфері трудових відносин.

Аналіз положень актів МОП дає підстави виокремити низку фундаментальних принципів організації інспекції праці. По-перше, державний характер інспекційної діяльності передбачає, що здійснення контролю є виключною функцією держави, а інспектори повинні мати статус державних службовців та діяти незалежно від впливу роботодавців чи інших заінтересованих суб'єктів. По-друге, обов'язковою є орієнтація на соціальний діалог і співпрацю сторін трудових відносин, де застосування санкцій розглядається як крайній засіб реагування. По-третє, ефективність інспекції забезпечується міжвідомчою координацією з науковими установами, органами соціального страхування та експертним середовищем. По-четверте, інспекційна система повинна охоплювати максимально широке коло суб'єктів, включаючи як приватний, так і публічний сектор, а також нові форми зайнятості. По-п'яте, ключового значення набуває превентивна спрямованість діяльності, що передбачає консультування, роз'яснювальну роботу та навчання як засіб недопущення правопорушень.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції МОП №129, система інспекції праці в аграрному секторі має забезпечувати контроль за дотриманням вимог щодо умов праці та безпеки, надання технічних консультацій суб'єктам господарювання, а також інформування компетентних органів про недоліки законодавчого регулювання з метою його вдосконалення. Таким чином, міжнародні стандарти формують комплексну модель інспекції, що поєднує нагляд, консультування та нормотворчу ініціативу.

Національне законодавство України частково імплементувало зазначені положення. Зокрема, глава XVIII Кодексу законів про працю України, Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (2007 р.) та постанова Кабінету Міністрів України №823 від 21 серпня 2019 р. [5] визначають організаційні засади та повноваження Державної служби України з питань

праці та її територіальних органів. Нормативну основу також становлять Закон України «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) та інші підзаконні акти, що регламентують контроль у бюджетній і комунальній сферах.

Законодавчі зміни останніх років спрямовані на чіткіше розмежування компетенції між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування наділені правом ініціювати проведення перевірок, однак не здійснюють їх самостійно у недержавному секторі, що відповідає концепції централізованої та скоординованої системи державного нагляду у сфері праці.

Отже, інституційно-правова модель інспекції праці в Україні перебуває у стадії трансформації під впливом міжнародних стандартів та внутрішніх реформ. Простежується тенденція до посилення партнерської взаємодії із соціальними суб'єктами, розвитку превентивних інструментів та інтеграції інспекційної діяльності у ширший механізм забезпечення трудових прав і реалізації державної соціальної політики.

Нормативно-правове регулювання державного нагляду (контролю) у сфері трудового законодавства в Україні характеризується багаторівневою структурою та охоплює норми законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також міжнародно-правові зобов'язання держави, насамперед положення Конвенцій і Рекомендацій Міжнародної організації праці. Така система формує правові засади функціонування інституцій контролю, однак водночас відзначається складністю та фрагментарністю.

Базовим актом у цій сфері залишається глава XVIII Кодексу законів про працю України, яка формально визначає суб'єктів здійснення нагляду та контролю. Проте чинна редакція ст. 259 КЗпП має декларативний характер і не містить комплексного регулювання процедурних аспектів

інспекційної діяльності, що ускладнює забезпечення принципів правової визначеності, передбачуваності та ефективності державного контролю [6].

Важливу роль у формуванні сучасної моделі нагляду відіграє Закон України №877-V від 05.04.2007, який закріпив ризикоорієнтований підхід до планування перевірок та визначив фундаментальні принципи державного контролю — пропорційність, недискримінаційність, відкритість і об'єктивність [4]. Подальшу деталізацію процедур здійснення перевірок забезпечує постанова Кабінету Міністрів України №823 від 21.08.2019 [5], якою затверджено відповідні порядки проведення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. У зазначених актах визначено види інспекцій, підстави та строки їх проведення, процесуальні гарантії суб'єктів господарювання, а також права й обов'язки інспекторів праці.

Центральним органом у системі державного нагляду є Державна служба України з питань праці, правовий статус якої закріплено постановою Кабінету Міністрів України №96 від 11.02.2015 року. Держпраці уповноважена здійснювати контроль у сферах трудового законодавства, охорони праці, гігієни праці та промислової безпеки, проводити інспекційні відвідування, виносити приписи, застосовувати санкції та ініціювати притягнення до юридичної відповідальності.

Повноваження органів місцевого самоврядування визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» №280/97-ВР [7]. Законодавчі зміни 2021 року (№1320-IX) суттєво конкретизували межі їх компетенції, обмеживши можливість безпосереднього здійснення перевірок у недержавному секторі та закріпивши за ними право ініціювання контролюючих заходів через уповноважені державні органи. Такий підхід спрямований на збереження єдності системи державного нагляду та запобігання дублюванню функцій [9].

Система контролю у сфері праці функціонує на основі взаємодії кількох інституцій: Держпраці та її територіальних органів, органів місцевого самоврядування, прокуратури, судів, а також інститутів громадянського суспільства [8]. Прокуратура не здійснює прямого інспекційного контролю, однак виконує представницьку функцію щодо захисту прав громадян у судовому порядку. Суди, своєю чергою, забезпечують перевірку законності дій органів нагляду та розгляд спорів у сфері трудових правовідносин, виступаючи ключовим елементом механізму правового захисту. Профспілки та громадські організації виконують моніторингову й консультативну функції, сприяючи формуванню належної практики застосування трудового законодавства.

Попри наявність розгалуженої нормативної бази та визначеної інституційної структури, практична реалізація державного нагляду супроводжується низкою системних проблем. Серед них — обмеженість повноважень інспекторів, особливо в умовах мораторіїв на перевірки та у сфері малого і середнього бізнесу, що знижує ефективність контрольних заходів [10]. Додатковими чинниками є низький рівень правової обізнаності працівників, їхня залежність від роботодавця, а також поширеність неформальної зайнятості.

Негативний вплив справляють і ресурсні обмеження: дефіцит кадрового забезпечення, технічних засобів та фінансування, що зумовлює надмірне навантаження на інспекторів і нерівномірність контролю в регіонах [12]. Практика також засвідчує випадки активної протидії перевіркам з боку окремих роботодавців, що проявляється у створенні процедурних перешкод або приховуванні фактичних обставин трудових відносин.

Окрему проблему становить нормативна невизначеність, зумовлена наявністю колізій між законодавчими та підзаконними актами, а також недостатньою координацією між інспекційними органами суміжних сфер.

Це потребує подальшої систематизації правового регулювання та удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії з метою забезпечення ефективності державного нагляду у сфері праці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій, реформування публічного управління та реалізації євроінтеграційного курсу система державного нагляду у сфері праці потребує комплексної модернізації. Її подальший розвиток має ґрунтуватися на інтеграції міжнародних стандартів, практик держав-членів ЄС і національних потреб у забезпеченні ефективного захисту трудових прав. Пріоритетом виступає формування прозорої, результативної та збалансованої моделі інспекційної діяльності.

У межах виконання Угоди про асоціацію з ЄС особливого значення набуває адаптація національного законодавства до acquis communautaire, зокрема у сферах охорони праці, регулювання робочого часу та гарантій діяльності інспекторів. Гармонізація повинна передбачати не лише формальне узгодження норм, а й їх ефективну імплементацію у правозастосовну практику.

Результативність державного контролю зумовлюється інституційною спроможністю Держпраці, забезпеченням її організаційної незалежності, професійною підготовкою кадрів та впровадженням цифрових інструментів моніторингу й аналітики [13]. Водночас пріоритетним має стати посилення превентивної та консультативної складової інспекційної діяльності.

Перспективними напрямами подальших досліджень є вдосконалення ризикоорієнтованого підходу, інтеграція міжвідомчих інформаційних ресурсів, розвиток аналітичних механізмів прогнозування порушень, а також уніфікація судової практики на засадах верховенства права [15]. Комплексне реформування системи нагляду потребує законодавчої систематизації, інституційного посилення та активної участі

громадянського суспільства [14], що сприятиме утвердженню партнерської моделі інспекції праці та зміцненню гарантій соціальної держави.

Література

1. Гетьман А. П., Дьяченко М. М. Господарське право України : підручник. Харків : Право, 2023. 512 с.

2. Convention No. 81 concerning Labour Inspection in Industry and Commerce : International Labour Organization Convention of 11 July 1947. Geneva : ILO, 1947.

3. Recommendation No. 81 concerning Labour Inspection : International Labour Organization Recommendation of 11 July 1947. Geneva : ILO, 1947.

4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квіт. 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

5. Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю : постанова Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2019 р. № 823. *Офіційний вісник України.* 2019. № 70. Ст. 2434.

6. Кодекс законів про працю України : чинне законодавство зі змін. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 216 с.

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

8. Шевчук С. В. Інспекція праці в Україні: проблеми реалізації контрольних функцій. *Юридичний журнал.* 2022. № 4. С. 11–17.

9. Ковальчук О. Ю. Інформаційне забезпечення трудового нагляду в Україні. *Право України*. 2023. № 6. С. 28–35.

10. Мірошниченко О. А. Повноваження інспекторів праці в умовах реформування трудового законодавства. *Трудове право*. 2023. № 2. С. 14–20.

11. Практика Європейського суду з прав людини у справах проти України : офіц. портал. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 13.02.2026).

12. Аналітичний звіт Державної служби України з питань праці за 2023 рік. Київ : Держпраці, 2024. 124 с.

13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1.

14. Стратегія адаптації законодавства України до права Європейського Союзу : Указ Президента України від 12 черв. 2017 р. № 376/2017.

15. Пінчук Ю. О. Судовий контроль у сфері трудових правовідносин. *Вісник адміністративного судочинства*. 2023. № 5. С. 39–44.

References

1. Hetman A. P., Dyachenko M. M. *Economic Law of Ukraine: textbook.* Kharkiv: Pravo, 2023. 512 p.

2. Convention No. 81 concerning Labour Inspection in Industry and Commerce: International Labour Organization Convention of 11 July 1947. Geneva: ILO, 1947.

3. Recommendation No. 81 concerning Labour Inspection: International Labour Organization Recommendation of 11 July 1947. Geneva: ILO, 1947.

4. On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity: Law of Ukraine dated 05 April 2007 No. 877-V. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2007. No. 29. Art. 389.

5. On Approval of the Procedure for State Supervision (Control) over Compliance with Labour Legislation: Resolution of the Cabinet of Ministers of

Ukraine dated 21 August 2019 No. 823. *Official Bulletin of Ukraine.* 2019. No. 70. Art. 2434.

6. Labour Code of Ukraine: current legislation with amendments and supplements. Kyiv: Center for Educational Literature, 2024. 216 p.

7. On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine dated 21 May 1997 No. 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1997. No. 24. Art. 170.

8. Shevchuk S. V. Labour Inspection in Ukraine: Problems of Implementing Control Functions. *Legal Journal.* 2022. No. 4. Pp. 11–17.

9. Kovalchuk O. Yu. Information Support of Labour Supervision in Ukraine. *Law of Ukraine.* 2023. No. 6. Pp. 28–35.

10. Miroshnychenko O. A. Powers of Labour Inspectors in the Context of Labour Legislation Reform. *Labour Law.* 2023. No. 2. Pp. 14–20.

11. Case Law of the European Court of Human Rights in Cases against Ukraine: official portal. URL: https://hudoc.echr.coe.int (accessed: 13.02.2026).

12. Analytical Report of the State Labour Service of Ukraine for 2023. Kyiv: State Labour Service, 2024. 124 p.

13. Association Agreement between Ukraine and the European Union. *Official Bulletin of Ukraine.* 2014. No. 75. Vol. 1.

14. Strategy for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union: Decree of the President of Ukraine dated 12 June 2017 No. 376/2017.

15. Pinchuk Yu. O. Judicial Control in the Sphere of Labour Legal Relations. *Bulletin of Administrative Justice.* 2023. No. 5. Pp. 39–44.